

Ta hand om modernismens bebyggelse

BALKONGER

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

1930-talets balkonger hade ofta släta fronter och sträckte sig kring byggnadens hörn.

BALKONGER - EN VIKTIG BYGGNADSDDEL

Alltsedan 1800-talets början har balkongen använts som både dekorativt och funktionellt inslag i bostadshusens arkitektur. Med funktionalismens inträde på 1930-talet kom i stort sett alla lägenheter att förses med balkong. Luft och ljus var viktigt. Balkonger är utsatta byggnadsdelar som regelbundet behöver underhållas. Flerbostadshusens balkonger är idag en mycket uppskattad resurs, varför tillbyggnad och utvidgning av balkonger blivit vanliga. Detta påverkar såväl den enskilda byggnadens arkitektur som upplevelsen av området. Det finns därför ibland skäl att avstå från ombyggnad. I andra fall kan genomtänkt gestaltning samt antikvarisk och teknisk konsultation ge utrymme för varsam förändring. Bygglov krävs för åtgärder på balkonger inom detaljplan eller inom yta med områdesbestämmelser. Husets arkitektur, kulturhistoriska värden och varsamhetsbestämmelser ger vägledning.

MODERNISMENS BALKONGER

1930- och 40-tal

I funktionalismens arkitektur var balkongerna närmast självklara. Fler och större balkonger gav uttryck för dåtidens strävan efter ljus och frisk luft. Nu fick den invändiga planlösningen styra var balkongerna skulle sitta. "Form följer funktion" var ett vägledande förhållningssätt i tiden. Långsträckta balkonger som löpte över flera rum och lägenheter var inte ovanliga. Smidesräckan med släta eller sinuskorrigerade fronter i plåt dominerade. Fronten hade ofta rundade hörn och balkongerna var alltid målade. 1940-talets balkonger var snarlika 1930-talets men oftast mindre. Små, utanpåliggande balkonger med rätvinkliga eller svagt rundade hörn och fronter täckta av sinuskorrigerad plåt var mycket vanliga.

1950-tal

Karaktäristiskt för 1950-talet är en ökad lekfullhet och fantasirikedom i utformningen av byggnadsdelar. Balkongen var en självklar del av den moderna bostaden. Bostadshus utan balkong var ovanligt. Balkongerna placerades både utanför eller delvis indragna i fasaden och det blev vanligt med så kallade franska balkonger, ofta med smäckra smidesräckan. Smidet utgjorde överlag basen i balkongräckans konstruktion. Rena smidesräckan blev mer dekorativt gestaltade. Det dominerande frontmaterialet var dock sinuskorrigerad plåt. Inte sällan monterades frontplåten på räckets insida. Mot slutet av seklet användes även eternit- och betongskivor. Ett nytt inslag i det sena 50-talets balkonger var genombrutna fronter med plats för en blomlåda.

Ytor för ljus och luft. Typiska balkonger från 1950-talets mitt. Gjuten bottenplatta, fronter i finsinskorrugerad plåt målad i en kulör som bildar accent till fasaden samt en utanpåliggande ram med räcke av målat smidesjärn.

1960- och 1970-tal

1960-talets balkonger utfördes allt oftare helt eller delvis indragna från fasadlivet. Vanligt var att bottenplattorna bars upp av utanpåliggande betongskärmar. Längden på balkongen motsvarade inte sällan bredden på innanför liggande rum. Järn som räckesmaterial ersattes successivt av galvaniserat stål eller anodiserad aluminium. Balkongerna kläddes vanligen med betong eller plåt. För plåtfronterna övergavs den sinuskorrugerade stålplåten alltmer till förmån för trapetskorrugerad aluminiumplåt. Även fronter i eternit förekom. Balkongerna som byggdes under 1970-talet påminner om 60-talets balkonger, huvudsakligen utförda i massproducerade material som betong och trapetskorrugerad aluminiumplåt.

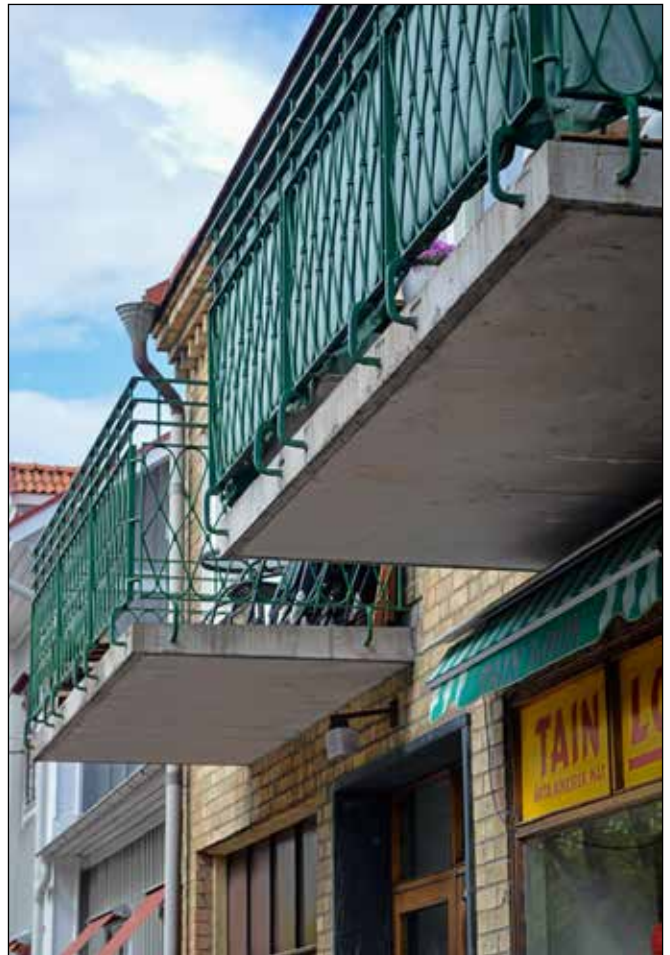
KONSTRUKTION

Under hela 1800-talet och fram till 1940-talet var balkongernas bärande konstruktion likartad. Kantbalkar av järn spändes in i byggnadens bjälklag och utgjorde en ram för plattan. Plattan fylldes med betong eller täcktes med en plåtskiva. På 1930-talet belades plåtskivan ofta med klinkers. Smidesräckena monterades antingen i balkarnas ovansidor eller på yttersidorna. Från 1940-talet byggdes balkongerna istället med gjutna armerade plattor - en följd av den brist på järn som andra världskriget förde med sig. Balkongplattan utgjorde en förlängning av bjälklaget. Bottenplattorna kunde ha ytskikt av papp eller asfalt och isoleras med ingjutna träullsplattor. Principen var densamma för 1960- och 70-talshusen, även om plattorna då kunde utgöras av förtillverkade element. Isoleringen ersattes av en vattentät betong som gjorde plattorna mer beständiga. Räckena monterades i plattornas kanter genom ingjutning eller fastbultning.

VÅRDA OCH RENOVERA

Balkonger behöver liksom andra byggnadsdelar underhållas. Räcken i stål och plåt kan genom regelbundna målningsintervall vidmakthållas i gott skick, medan en gjuten balkongplatta kan komma att behöva mer eller mindre omfattande åtgärder på grund av rost- och frostsprängning. Krigsårens lägre betongkvalitet har här bidragit till ett ökat renoveringsbehov.

Balkongfronter bör i första hand renoveras istället för att bytas. Fronter i plåt rengörs från lös färg och rost och målas därefter. Ytlig rost är oftast enbart ett estetiskt problem. När rostangreppet är så stort att plåten försvagas måste emellertid kompletteringar ske eller hela fronten bytas. Aluminiumplåtar från 1960- och 1970-tal rostas inte men kan behöva en uppfräschning eller bytas på grund av mekaniska skador. Ersättningsplåt bör efterlikna den ursprungliga plåten, även till kulör.

Eleganta 1950-talsbalkonger med fronter helt i smide. Balkongerna har renoverats med målning av smidet och utbyte av balkongplattan (överst). Plåtfronter med genombrutna partier i smide var vanligt under 1950-talet, liksom användning av smide vid franska balkonger och i detaljer som blomlådeshållare (mitten, underst).

BYGGNADSVÅRDPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar istället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

Kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna sitt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

Både slätplåt och sinuskorrugerad plåt likt den som monterades på balkongerna under perioden 1930-1960 finns i nyproduktion från enskilda tillverkare. Att använda frontplåt som överensstämmer med den ursprungliga eller har en tidstypisk karaktär är av stor betydelse för hela byggnadens uttryck. Trapetskorrugerad plåt tillhandahålls i den vanliga bygghandeln.

Även smidesräcken bör i första hand renoveras, i annat fall ersättas med nya smidda sådana. Efterliknande räcken i aluminiumprofiler saknar den exklusivitet och kvalitetskänsla ett äkta smidesräcke har och bör inte användas som ersättningsmaterial, i synnerhet inte

1960-talets balkonger var ofta antingen helt indragna så att de hamnade i liv med fasaden, eller som här omgivna av sidoskärmar.

där särskilda krav på kulturhistorisk och arkitektonisk anpassning ställs. Smidesräcken tillverkas fortfarande enligt hantverksmässiga principer och anpassningar och nytillverkning kan därför ske helt i enlighet med det ursprungliga utförandet. Äldre räcken är som regel lägre än vad dagens standard (1,1 meter) tillåter. Detta avhjälpes lämpligen genom att räckets höjd höjs med nytt smide. Balkongplattan kan renoveras antingen genom att skadad betong tas bort och ny gjuts dit, eller genom att en helt ny platta monteras.

UTVIDGNING, INGLASNING OCH TILLÄGG

En stundande balkongrenovering ger ofta upphov till diskussion om utvidgning med avsikten att skapa ett attraktivt, möblerbart uterum. Vad som anses vara lagom storlek överensstämmer inte alltid med vad som är lämpligt arkitektoniskt eller kulturhistoriskt. En ändring av balkongstorlek påverkar hela byggnaden, liksom dess närområde. Äldre balkonger har ofta ett djup på omkring 1 meter, vilket skall jämföras med dagens vanligt förekommande djup på 1,4 meter. Påverkan på byggnaden kan alltså bli stor, också vad gäller konstruktionens bärlighet och minskat ljusinsläpp i underliggande lägenheter. I en del fall bör utvidgning av balkongerna helt undvikas. I andra fall kan en måttfull utvidgning vara möjlig med rätt val av material och utformning.

Det går att underhålla balkongerna och samtidigt bevara dess karaktär. Här behålles befintlig smidesram och ny frontplåt motsvarande den äldre monteras.

Ofta knyts också en önskan om inglasning av balkonger till utvidgningsplanerna. Även detta är en åtgärd som i hög grad kan påverka byggnadens karaktär och förvandla smäckra balkonger till kantiga lådor. Såväl balkongutvidgning som inglasning är i regel bygglovpliktiga. Antikvarisk kompetens bör också konsulteras för en bedömning av åtgärdens påverkan på byggnadens kulturhistoriska karaktär. Att under projekteringen ta sig tid att hitta lösningar som är varsamma gentemot den ursprungliga karaktären lönar sig.

Motsvarande hänsynskrav gäller också vid komplettering av modernismens bebyggelse med helt nya balkonger. Ett sådant tillägg bör noggrant övervägas utifrån byggnadens arkitektoniska och kulturhistoriska värden. Åtgärden är bygglovpliktig och lämpligheten i åtgärden ska således prövas hos kommunen. När en komplettering av balkonger blir aktuell bör såväl arki-

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriell och att byta taktäckningsmaterial.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

tekt som antikvarie konsulteras. Husets arkitektur bör vara vägledande för placering och val av nya balkonger.

Balkongernas placering påverkar stadsbilden och det offentliga rummet. På hus belägna i anslutning till en gata bör nya balkonger i många fall undvikas. Detsamma gäller när gårdssidan öppnar sig mot gata eller park och på så vis utgör en del av det offentliga rummet. Osynlig bäring av balkongplattan bör eftersträvas. På ljust putsade hus bör en balkongplatta väljas vars undersida kan putsas eller målas i fasadkulören. På tegelhus är det lämpligt att måla bottenplattan med ljus kulör för att minimera ett försämrat ljusinsläpp i lägenheten under.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Ta hand om modernismens bebyggelse

FASAD

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

1930-talets villor gavs ofta kublika former och slät ljus puts.

FASADERNA - EN DEL AV HUSETS KARAKTÄR

Husets fasad är dess kläder. Liksom kläderna är fasaden ett skydd mot väder och vind, men precis som med ett klädesplagg kan fasaden också berätta mycket om byggnaden. Det ursprungliga materialet, utförandet och kulören placerar huset i den tid då det byggdes. Ditt hus är med sin fasad en av alla de delar som tillsammans berättar din egen, bygdens eller samhällets historia. Var rädd om fasaden!

1930-talet

Med 1930-talet slår funktionalismen igenom. Istället för att som tidigare låta traditionen styra husets utformning vill man låta husets funktion utgöra grunden. Husen utformades nu ofta som geometriska volymer, villorna ofta med kublika former. Fasaderna hade ett medvetet lågmälat formspråk utan dekorativ utsmyckning. Putsfasaderna var släta och enfärgade i ljusa kulörer som vitt, ljusgrönt eller svagt gult. Funktionalismen förknippas med putsade fasader, men mycket vanliga var också fasader i trä. Villorna kunde kläs med slät liggande träpanel för att likna puts eller med locklistpanel. Träfasaderna målades med linoljefärg i ljusa pastellkulörer som brutet vitt, ljusgrönt eller gult. Vindskivor och fönsterfoder var smala och ofta målade i husets färg. Putsade villor saknade fönsterfoder.

1940-talet

Man gick från den radikala funktionalismen till att åter utforma husen med den mer traditionella arkitektur som förebild. Det var ett lågmälat och sakligt formspråk. Fortfarande fanns det påtagligt få dekorativa element i fasaderna. Helt dominerande var träpanelsfasaden i form av en tunn locklistpanel. Villorna målades med linoljefärg i försiktiga pastellfärger i gul, ljus grå eller grön kulör. 1940-talets flerbostadshus hade ofta putsade fasader i starka, mättade röda, bruna, grågula, grågröna eller ockrakulörer. Vanligt var områden där färgsättningen varierades hus för hus. Många hus utfördes också med fasader i rött eller gult tegel. Ofta markerades fönster, burspråk och entréer genom mönstermurning.

1950-talet

Under 1950-talet provade man nya sätt att forma byggnadsvolymer och att låta olika material möta varandra i fasad. Ofta delades småhusens byggnadskropp in i två delar som var förskjutna i förhållande till varandra. Nivåförskjutningar i höjdlängd och asymmetriska takvinklar var också vanligt. Karaktäristisk var kombinationer av flera olika material i fasad. Tegel kunde samverka med putsade partier, en grov spritputs brytas mot slätputsade fönster- och portomfattningar. Ytor klädda med mosaik eller klinker blev också vanliga komplement till fasadens huvudmaterial.

Även om den släta, ljusa putsen tillhörde funkisens ideal var fasadpanel i trä också mycket vanligt, ofta som här målad med ljus oljefärg.

Putsade fasader kunde indelas med hjälp av putsytor av olika karaktär. Spritputs, ädelputs och borstad puts i brunt, rött, grågult och grågrönt var vanligt. Ibland delades fasaden in i ett mönster av ljusputsade, horisontella och vertikala band. Till tiden hörde också vitputsade hörnmarkeringar och fönsteromfattningar. Oputsade tegelfasader, inte minst i form av gult tegel, blev särskilt tidstypiskt, ofta med inslag av dekorativa mönstermurningar. Tegel i avvikande kulör kunde användas kring fönster och portar. För enbostadshus var också stående träpanel utan markerade knutar vanligt, ofta färgsatt i starka kulörer. Även faluröda fasader förekom.

1960-talet

Enplansvillor, ibland med lätt förskjutna våningsplan och halvtrappor var vanligt på 1960-talet. Nu tillkom nya fasadmaterial. Eternit och betongelement kompletterade de traditionella materialen. Nu tillkommer också kalksandsten, så kallad mexitegel, som är en blandning av kalk, sand och krossad sandsten. Dessa stenar har en skrovlig yta och förutom den gråvita färgen finns numera också andra kulörer. Tendensen att kombinera flera fasadmaterial bestod. På puts- och tegelfasader fanns ofta ytor i trä eller plåt mellan fönsterpartierna. Färgsättningen gick i olika ljusa nyanser av vitt och grått. Villor byggdes ofta med gavelspetsar i träpanel. I takt med en allt mer industrialiserad pro-

duktion blev olika skivelement, ofta av betong, vanliga. Betongen gavs ett eget uttryck genom att dekoreras med en yta som var mönstrad eller stenklädd.

1970-talet

Typisk för 1970-talet var 1½-plansvillan utan källare, försedd med brant takfall och kraftigt takutsprång. 1970-talets energikris gjorde fönstertyorna mindre och fasaderna därmed mer slutna. Tendensen att kombinera flera material i fasad fortsatte även under 1970-talet. Så kallad mexitegel, tegel eller betong var vanliga huvudmaterial som kompletterades med partier av plåt, trä eller eternit. Teglet var ofta mörkt och hårdbränt och träfasaderna utgjordes av lockpanel.

Det var vanligt med färgsättning i vitt eller grått men även kraftigare kulörer som starkt rött, grönt, gult och blått förekom. Enbostadshus uppfördes gärna helt i trä eller med trä i kombination med hårdbränt tegel. Bottenvåning i tegel och träpanelklädda gavlar eller gavelspetsar var vanligt. Gavelpartierna färgsattes ofta i starka kulörer som gult eller orange. Vid mitten av årtiondet blev det vanligt med en återgång till röda hus med vita knutar och spröjsade fönster. Det var en uppdaterad version av den röda stugan, målad med oljefärg och med lösa spröjsar påknäppta utanpå fönsterglasat.

1940-talet innebar åter mer traditionella karaktärsdrag. Varma, mustiga fasadkulörer och bostadsområden med individuellt kulörsatta hus.

VÅRD OCH UNDERHÅLL

Hänsyn till ursprungstidens karaktär vad gäller material, utformning och kulör bör vara utgångspunkter vid åtgärder på fasad. En analys av husets ursprungliga material och färgsättning liksom av befintliga material är en bra start inför renovering. Olämpliga material kan ha använts vid tidigare renoveringar, vilket kan påverka vilka färg- eller putsstyper som är möjliga att använda.

Träpanel

Underhållet av träpanel beror på typen av panel. Den hyvlade, släta fasadpanelen underhålls genom att målas med traditionell linoljefärg enligt tillverkarens rekommendationer. Kulörval kan göras genom att försiktigt skrapa fram äldre färgskikt under ytskiktet eller, om detta inte är möjligt, genom att använda sig av allmänt tidstypiska kulörer. Den sågade panelen har en grövre yta som ofta har målats med slamfärg. Slamfärg fäster inte på en hyvlad panel.

Att klargöra vilken färgtyp panelen är målad med i utgångsläget är viktigt. Traditionella färgtyper kan ha ersatts av t ex akrylatfärg i senare tid. För att åter kunna måla en akrylatbestruken fasad med traditionell färg behöver fasaden skrapas ren från befintlig färg. Fukt som stängs in bakom en tät plastfärg är vanliga orsaker till rötskador.

Om den gamla panelen är ursprunglig har den ett kulturhistoriskt originalvärde som är oersättligt. Den hör så att säga samman med huset. Den är värdefull för husets utseende och bör inte bytas i onödan. Regelbundet underhåll gör att allvarliga skador på trävirket undviks. Ytskiktet kan vara uppsprucket och väderbitet, men om fast ved finns några millimeter under ytan är virket ok. Undersök med exempelvis kniv. De nedre delarna av en träpanel nära mark kan få rötskador som gör att dessa delar måste bytas. Utgångspunkten bör vara att endast byta skadade delar. Kapa dessa med ett snedställt utåtriktat snitt och skarva i med en ny bit. Om hela fasadytor behöver bytas bör ny panel motsvara den befintliga vad gäller dimensioner och eventuell profilering av t ex locklister.

Puts

En välgjord puts och putsavfärgning kan hålla 20-40 år och det enda underhållet behöver då utgöras av rengöring. Under modernismens tidiga del, 1930- och 40-talen, var putsfasaderna ofta utförda i rent kalkbruk. Under 1940-talet började man blanda in cement i kalkbruket, s k KC-bruk. Vid samma tid inleddes också bruket av KC-färg för avfärgning av den putsade fasaden. S k ädelputser är som regel KC-bruk med inslag av glimmer.

BYGGNADSVÅRDSPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar är tället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

En kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna ditt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

Vid putslagningar och större omputsningar är det som regel bra att konsultera hantverkare med särskild kompetens inom puts. Vid putslagningar ska lagningsbruket vara lika starkt eller svagare än den befintliga putsen. Vid putslagning eller hel omputsning är det viktigt att ny puts ges en struktur motsvarande den ursprungliga, med till exempel samma storlek på ballast och samma strykning av ytputsen.

Det är viktigt att hålla stuprör och plåtavtäckningar i gott skick för att undvika fuktskador. Putsskador är oftast lokala och det är ofta onödigt att måla om hela huset. Knacka då ner lös puts samt bomytor (ytputs utan kontakt med underlaget, låter ihåligt vid knack-

Flera fasadmaterial som möttes präglade 1950-talet. Putsade fält i anslutning till fönsterpartier blev ett vanligt uttryck.

ning). Tvätta bort damm och putsrester med vatten. Tag hjälp att avgöra typen av befintlig puts för att välja lämplig puts för lagning.

Val av kulör för ommålning kan ske genom försiktig skrapning på befintlig puts om denna är av ålder. Bygghandlingar i kommunens arkiv kan också ge ledtrådar till ursprunglig färgsättning. Alternativt kan man välja en tidstypisk kulör att avfärga putsen i.

TILLÄGGSISOLERING

Att tilläggsisolera ytterväggar är som regel en åtgärd som är både kostsam och riskerar att påtagligt förändra byggnadens karaktär. En felaktigt utförd tilläggsisolering kan medföra risk för fuktskador i vissa konstruktioner. Vid yttre tilläggsisolering förlorar man det kulturhistoriska värdet av originalpanelens uttryck. Proportionerna förändras genom ett minskat takutsprång och fönster som hamnar i försänkta nischer. Det skapas också ett språng mellan sockel och fasad. Endast en mindre del av energiförlusterna sker genom ytterväggarna. Ur ett rent ekonomiskt perspektiv är det ofta svårt att motivera tilläggsisolering av fasad. Tilläggsisolering av bjälklag är en åtgärd med gynnsammare förhållande mellan resultat och kostnad för åtgärden.

Gult 1950-talstegel möter skifferklätt fält i anslutning till fönsterparti.

Avgränsade fält eller hela fasadpartier klädda med mosaik bidrog till att skapa inte minst 1950-talets omväxlingsrika fasader.

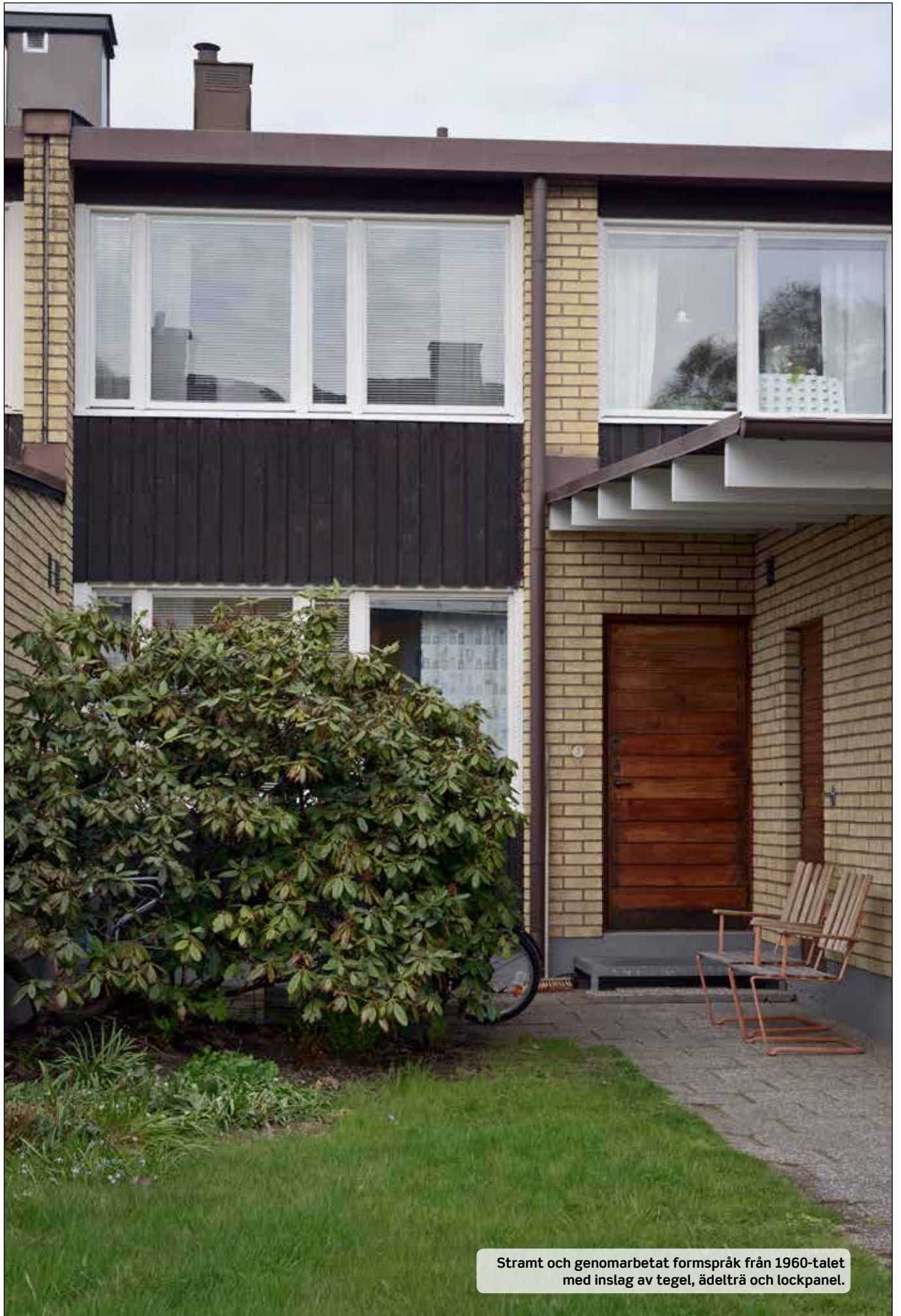
Funktionalismens villor gavs ofta kubliknande former och slät ljus puts. Fönstersättningen var oregelbunden, styrd av planlösningen.

EXEMPEL PÅ MODERNISMENS NYA MATERIAL

Skadade betongelement kan kräva fackmän för att laga. Ofta är betongen bara smutsig och kan rengöras genom hetvattentvätt. Ett av modernismens kännetecken, inte minst från och med 1960-talet, är omålade betongelement, ofta med mönster i betongen eller frilagd ballaststen i ytan. Detta är viktiga karaktärsdrag och betongytorna bör inte målas. Målade betongytor går som regel inte att återställa.

En del av de moderna material som slog igenom från 1960-talet tillverkas inte längre. Däremot finns det många gånger nya produkter som till sin utformning i stora delar överensstämmer med ursprungsmaterialen. Det lönar sig alltså att noggrant undersöka marknaden efter lämpligaste ersättningsmaterial om underhåll av det befintliga inte räcker. Ett exempel är att skadade eternitplattor kan bytas mot fibercementplattor. Dessa innehåller träfiber istället för asbestfiber.

Fasadmosaik tillverkas av keramik eller glas. Keramisk mosaik tillverkades i Sverige från 1930-talet till slutet av 1970-talet. Glasmosaiken är till största delen importerad. Vanliga skador på mosaik är att enstaka bitar eller hela sjok av mosaik lossnat eller att fogar skadats. Mosaiken är oftast satt med rent cementbruk och löpande

Stramt och genomarbetat formspråk från 1960-talet med inslag av tegel, ädelträ och lockpanel.

underhåll sker bäst genom omfogning. Även vad gäller mosaik finns nytillverkat material att tillgå, om än inte av svensk tillverkning. Mosaik för inomhusbruk kan gå att använda om denna är frostbeständig.

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriäl och att byta taktäckningsmaterial.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

1970-talets fasader präglas inte sällan av rött tegel och brunmålad träpanel eller (nedre bilden) s k mexিতেgel i kombination med gavelspetsar i trä.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Värmlands Museum

Ta hand om modernismens bebyggelse

FÖNSTER

BETYDELSEN AV FÖNSTER

Glasfönster har förekommit sedan senmedeltiden, men blev mer allmänt på 1700-talet. Fönstren har utformats tillsammans med byggnaden i övrigt och betyder mycket för hur huset uppfattas. Proportioner och dimensioner hos båge, karm och omfattning spelar stor roll för hur fönstret uppfattas i relation till resten av huset. Fönstrens rutindelning, beslagens utformning och glasets karaktär är också viktiga. Det behövs bara små förändringar för att fönstren inte längre ska tala tidens språk. Fönsterbyten har idag blivit mycket vanliga. Okänsliga fönsterbyten kan lätt förvandla vackra fönster till ett intryck av gapande hålrum i fasaden.

Under modernismen användes huvudsakligen maskindraget glas. Det känns igen på att det är lätt vågigt i band utmed fönstrets yta. På 1970-talet övergick fönstertillverkarna till att använda det helt släta floatglaset.

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

MODERNISMENS FÖNSTER

1930- och 40-tal

1930-talets funktionalism innebar att rationella principer om byggnadens funktion ställdes i centrum. Nu bröts en lång tradition av att dela in fönstren med spröjs. Istället eftersträvades sammanhängande glasytor, vilket nu också var tekniskt enklare att göra.

1930-talets fönster var kopplade (en inre och en yttre glasruta) och sidohängda. De var placerade i fasadlivet och inte indragna i relation till fasaden. Ett fönster bestod av en, två eller tre lufter (öppningsbara bågar) eller utformades som sammanhängande fönsterband. Fasadens symmetri var inte på samma sätt som tidigare viktig, utan fönstren placerades friare och med utgångspunkt i planlösningen. Ett tidstypiskt drag var att placera fönster nära hörn.

1930-talets fönsterbågar var tunna och smäckra och fönsteromfattning saknades ofta. Färgsättning i fasadens kulör var vanligt. Avvikande färgsättning var också vanligt, då ofta i vitt, ljusgrått eller grönt. 1940-talets fönster påminner om 1930-talets, men en mer konventionell indelning av fönstret i två stående lufter med mittpost blev vanligare. Man byggde inte längre långa fönsterband eller fönster placerade kring husets hörn.

Med 1930-talet kom de ospröjsade, stora glasytorna. Fönstret placerades i liv med fasaden och utgjordes ofta av två stående lufter.

BYGGNADSVÅRDPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar istället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

Kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna sitt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

Under 1940-talet började fönstren åter placeras något indragna i fasadlivet. Även under detta årtionde målades trävirket ofta i vita eller andra ljusa kulörer, men även betydligt mörkare, mustiga kulörer var vanliga.

1950-, 60- och 70-tal

På 1950-talet blev det asymmetriskt delade fönstret med en nästan kvadratisk båge och en smal sidoruta mycket vanligt, framför allt i flerbostadshus. Dessutom slog perspektivfönster (stora, odelade rutor) med ligande proportioner igenom. Perspektivfönstret kunde också kompletteras med små, låga fönsterlufter under den stora rutan. 1950-talet var överlag en tid av varia-

1930-talets flerbostadshus hade ofta uppglasade trapphus (överst). Till fönstrets viktiga detaljer hör också fönsterblecket, här i koppar (underst).

tionsrikedom inom arkitekturen. Det avspeglades också i fönstrens utformning, exempelvis i villor med fönster av olika dimension och utformning. Rombiska fönster liksom sex- och åttkantiga fönster förekom.

Det skivhängda fönstret fick också sitt genombrott. Till skillnad från det traditionellt sidohängda fönstret öppnas det pivåhängda fönstret genom att svängas horisontellt kring en fästpunkt i vardera karmens sida. Denna öppningsmekanism kunde lättare än sidohängningen bära de tunga fönstren. Fönsteromfattningar

En provkarta på vanliga arrangemang och indelningar av fönster kring 1900-talets mitt. Huvudluft med liten sidoställd vädringsluft i översta våningen, långa fönsterband i våningen under. Det mosaikklädda trapphuset till höger visar exempel på variationsrika fönsterformer.

blev åter vanligt på putsade hus, ofta breda och färgade vita. På trähus var däremot fönsteromfattningarna diskreta och på tegelhus förekom de oftast inte alls. 1950-talets fönster målades som regel vita, men även bruna och gröna kulörer användes.

1960-talets byggande blev alltmer präglad av rationell industriell produktion och ett minskat inslag av hantverksmässighet. Fönstren utformning förenklades. En närmast kvadratisk fönsterform blev vanlig och förekom parallellt med 1950-talets fönstertyp med två olikstora lufter. Standardisering av mått och utföranden fick allt större genomslag. Förenklingen innebar också att den dekorativa profileringen av bågar och karmar försvann. I början av 1960-talet dominerade vitmålade fönster, men brunlaserade fönster blev en vanlig variant under årtiondets lopp.

Fönstren från 1970-talet påminner mycket om de från 1960-talet. Ofta användes enkla ospröjsade enlufts-fönster placerade individuellt eller grupperade i band med träpanel emellan. Det asymmetriska fönstret från 1960-talet fanns kvar, men ofta ersattes sidorutan av en gallerförsedd vädringslucka. Treglas isolerrutor inför-

des av energiskäl, ofta i form av fasta, icke öppningsbara fönster. Båge och karm tillverkades ofta i kraftiga dimensioner. Brunlaserade fönster var alltjämt vanliga. 1970-talets villor hämtade en del drag från äldre tiders byggande. Under 70-talets senare del återkom exempelvis det spröjsade fönstret i form av lös eller äkta spröjs.

ENERGIEFFEKTIVISERING

Energibesparing har länge varit huvudargumentet för den stora mängd fönsterbyten som alltjämt pågår. Tyvärr medför dessa byten ofta nya fönster som genom material, dimensioner och utförande i hög grad förändrar byggnadens hela karaktär på ett negativt sätt. Huset förlorar en viktig del av sin historiska identitet och förmåga att berätta om tiden då det byggdes. Inte för inte kallas fönster ofta för husets ögon. De är uttrycksfulla!

Överväg istället att förbättra de befintliga fönstren. En bra lösning som ger stora vinster är att byta till lågemissionsglas i det befintliga fönstrets innerbåge. Genom en sådan åtgärd närmar man sig i stor utsträckning energiförlustvärden för nyare fönsterkonstruktioner. Därtill bör man genomföra enkla åtgärder som att se över tätninglisterna (som ska sitta i innerbågen) och vid behov

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriäl och att byta taktäckningsmaterial.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

Perspektivfönster blev vanliga på 1950-talet, här i kombination med mer traditionella tvåluftsfönster. Genomarbetad färgsättning i brunt och milt gult.

byta dem. Justera gångjärn och stängningsbeslag så att bågen ligger jämnt mot karmens fals.

Genom dessa åtgärder kan man undkomma det stora ingrepp ett fönsterbyte innebär. Fönstren står ofta för endast omkring tio procent av husets energiförluster. De stora energisparvinsterna kan göras genom översyn av uppvärmningssystem, varmvattenförbrukning, ventilation och bjälklagsisolering. Det är värt att fråga sig om vinsterna med ett fönsterbyte verkligen vägs upp av investeringskostnad samt påverkan på estetiska och kulturhistoriska värden.

NYA FÖNSTER

Om fönsterbyte är aktuellt, exempelvis då trävirket har svåra rötskador, bör ersättningsfönster som är så lika originalet som möjligt eftersträvas. De tidstypiskt smäckra dimensionerna på båge och karm är viktiga, liksom profiler och proportioner. Där särskilda krav ställs med utgångspunkt i kulturhistoriska och arkitektoniska värden innebär detta som regel att mått och dimensioner liksom även eventuella profiler kopieras.

Ersättningsfönster bör utföras i trä som målas i ursprunglig eller tidstypisk kulör. Aluminiumbeklädda fönster bör i möjligaste mån undvikas. Inte sällan säljs aluminiumfönster med argumentet att de är underhålls-

1970-talets fönster är fortfarande utförda i trä och målas gärna i mörka kulörer. De präglas av en variation vad gäller proportioner, men det nära kvadratiska formatet är vanligt förekommande.

fria, vilket stämmer i bemärkelsen att de inte går att underhålla. Det innebär också att fönstren måste bytas ut i sin helhet när något går sönder. Komplettering förutsätter dock att fönstret fortfarande tillverkas. I värsta fall behöver samtliga fönster bytas för att behålla ett enhetligt utseende.

Även vid byte till aluminiumbeklädda fönster är aspekter som storlek, dimensioner, proportioner, indelning, hängning och spröjsning viktiga att ta hänsyn till. Inte sällan är nya fönster som satts in både grövre och avvikande i proportionerna jämfört med de ursprungliga fönstren. Spröjs bör vara genomgående. Löst sittande spröjs är aldrig en godtagbar lösning, vare sig utseende- eller hållbarhetssynpunkt.

FÖNSTERRENOVERING

Fönster från 1900-talets första hälft är som regel utförda av virke av hög kvalitet och med metoder som använts under lång tid. Med regelbundet underhåll har sådana fönster mycket lång livslängd. Bågar som på ytan kan se dåliga ut är ofta helt friska i trävirket under den åldrade ytan.

- Underhåll fönster genom skrapning och därefter målning av båge och karm med linoljefärg enligt tillverkarens instruktioner. Linoljan är skonsam och skyddar mot fukt och rötskador genom att tränga in i träet. Under 1960-talet övertog alkydoljefärgen alltmer linoljefärgens roll som fönsterfärg. Använd linoljekitt för omkittning eller kittkomplettering av fönsterglas.
- Byt torra tätningslister och kontrollera att bågen sluter tätt mot karmen. Om inte, justera dess inpassning.
- Återanvänd befintliga beslag efter rost rengöring. De är en del av fönstrets karaktär.
- Byt inte ut rötskadade fönster i onödan! Rötskador på fönster tillverkade in på 1950-talet lönar sig ofta att laga partiellt med hjälp av fönsterhantverkare. Under 1960- och 70-talen sjönk kvalitén på virke och montering. För den tidigare så viktiga prioriteringen av långsamvuxet, kådrikt virke fanns inte längre utrymme. Rötskadade fönster från 1960- och kan därför i högre grad behöva bytas i sin helhet.
- Det maskindragna glaset med sin svaga randning som skapar en lätt ojämnhet i ytan hör epoken till. Var rädd om dessa glas och ersätt helst trasiga med motsvarande glastyp. Nyproducerat maskindraget glas finns att få tag på.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

Telefon: 054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Ta hand om modernismens bebyggelse

PORTAR

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

MODERNISMENS PORTAR

Modernismens entrépartier hör i många fall till husets mer påkostade delar. Utformningen var ofta omsorgsfullt genomtänkt och utförandet hantverksmässigt. Entrédörrar med enklare utformning är som regel också väl genomarbetade i form och funktion.

1930-tal

Funktionalismens intåg gör att de tidigare så symmetriskt placerade dörr och fönsterplaceringarnas tid var passé. Flerbostadshusens tidigare ofta dubbla, valvförsedda portar förekom ännu men portar med enkeldörr blev allt vanligare. I enfamiljshusen var dörren allt som oftast enkelt slät med runda eller asymmetriskt formade fönster. Karmen tillverkades i trä liksom dörrbladen som också kunde vara belagd med tunn faner. Ytan var fernissad eller målad i vitt, grönt eller brunt. På dörrar i ekpanel var det vanligt med klar linoljefernissa.

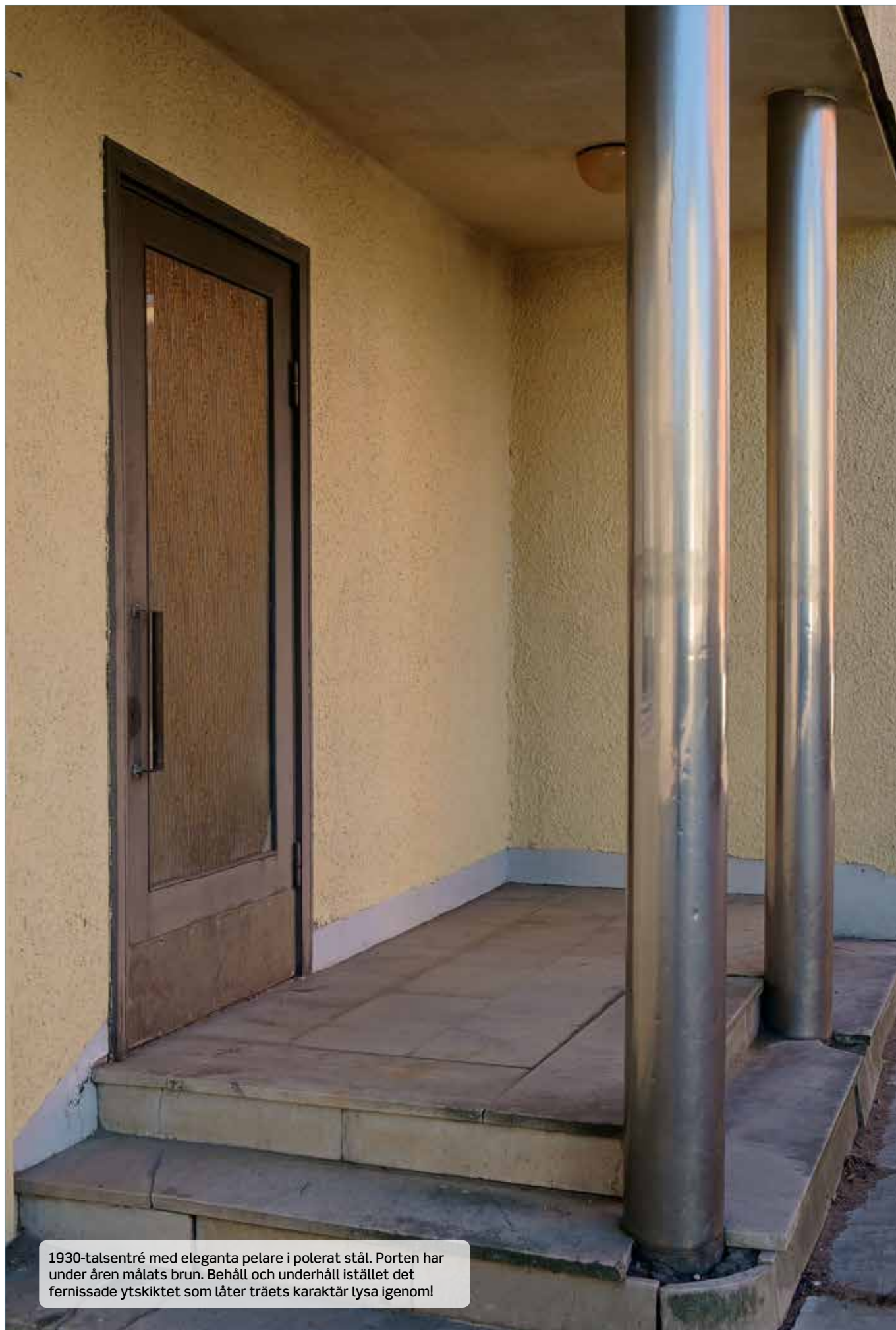
Med 1930-talet kom de stora, sammanhängande glasytorna. Portarna var ofta försedda med stora uppglasningar. Nedtill sparkplåtar som slitageskydd. Den kraftiga omfattningen i sedimentär sten minner om det nyklassicistiskt präglade 1920-talet.

Tunna ramar av stål med stor glasyta var ett populärt utförande, inte minst bland flerbostadshus och offentliga byggnader. Fernissat trä var ett alternativt material. På flerfamiljshus var dörrpartiet ofta så uppglasat som möjligt med en ram i ek eller rostfritt stål, samt ha både sidoljus och glasad yta över dörren, så att rikligt med ljus kom in i trappuppgången.

Villornas ofta höga socklar innebar att en trappa med vilplan, ibland sammanbyggt med ett balkongparti ramade in entrén. Även plåtbelagda skärmtak med inbyggda konsoler var vanliga. Enkla, smäckra smidesräcken ramade in trappa och balkong.

1940- OCH 1950-tal

1940-talets dörrar var ofta enkelt utformade, tillverkade i långa serier på snickerifabrik. Enfamiljshusens dörrar hade ofta en yta i fernissat trä, men kunde även vara målad i en brun kulör. Dörrar i så kallade karosseripanel eller andra paneler i stående eller liggande form förekom redan under 1940-talet. Klädseln kunde också utgöras av en enkel, målad hård träfiberskiva. Under detta år-

1930-talsentré med eleganta pelare i polerat stål. Porten har under åren målats brun. Behåll och underhåll istället det fernissade ytskiktet som låter träets karaktär lysa igenom!

tionde var rektangulära fönster med så kallat vattrat ogenomskinligt glas vanliga.

Entréerna hade betongtrappor med enkelt räcke och litet skärmtak. Trappräcken utfördes av platt- eller rundjärn målade i svart eller mörkt grå kulör. Även nu skyddades ytterdörrarna av skärmtak, men även helt över-skjutande tak byggdes.

Entrén blir under 1950-talet åter en viktigare del av fasadgestaltningen. Entrédörren blev en av husets främsta dekorativa detaljer. Dörrbladets trä eller fönster-glaset kunde vara rikligt försett med linjer, rutmönster eller rombformationer och dörren ha markerande dörr-romfattningar av keramik, tegel eller puts. Glasrutan var ofta ganska liten och med en asymmetrisk utformning. Glaset var ofta frostat eller vågigt. Små skärmtak täckte ofta entrén, burna av metallkonsoler. Trappräcket i målat smide utformades omsorgsfullt och dekorativt.

Flerbostadshusens nu allt oftare asymmetriskt utformade portarna fortsatte att vara helglasade med en smäcker inramning av trä. Ramarna tillverkades i stål-profiler eller trä, de senare hade ofta en yta av ekfaner. Dörrarna fernissades ofta, vilket tillät träfaneren under-till att lysa igenom. Den nedre delen av dörren skydda-des med sparkplåt i stål eller karosseripanel. Belysta portnummerskyltar och entrébelysningar infördes och blev en viktig del i helhetsgestaltningen.

En byggnadsdel av ökande betydelse blev i takt med bi-lismens frammarsch de i källarplanet inbyggda garagen. Dessa blev en del av såväl villan som flerbostadshuset. Inledningsvis hade garageporten två sidohängda dörr-blad för att senare istället öppnas som en samlad port i en slags pivothängning. Garageportarna blev i sig ett karaktärsskapande inslag där hantverkskvaliteter inte saknades. Som beklädnad förekom inte sällan karosse-ripanelen.

1960-tal

I de annars sparsmakat utformade enfamiljshusen från 1960-talet var entréerna den mest påkostade bygg-nadsdelen. Dörrbladet var ofta gediget utfört i hårda träslag som ek eller teak. kompakt, ofta i trä lodrät lagd panel eller mönstrat spår i rätvinkliga mönster. Dörrbla-den var nu ofta fönsterlösa med ljusinsläppet i ett sid-oljus sammansatt med dörrkarmen. Sidoljusen hade ofta ogenomskinligt så kallat buteljglas i gult eller grönt. På tegelvillor fanns ofta ett utskjutande så kallat rullskift runt dörren. Skärmtaken var inte längre lika vanliga, men förekom de var konsolerna synliga och taket klätt med plast, plåt eller eternit. Enfamiljshus med högre sockel hade trappa av betong försedd med vilplan och dekora-

Överst: Fernissat ädelträ och inslag av s k karosseripanel (nedtill) var ett vanligt inslag på 1950-talet. Underst: 1950-talets villadör-rar ägnades ofta mycket omsorg. Uppglasningarna var många gånger ganska små och med udda former.

Portens glas har förses med etsad dekor som förstärker det genomarbetade helhetsintrycket. Utförandet hör till 1950-talets detaljrika hantverksmässighet.

1900-talets mitt innebar bilens och därmed bilgaragens genombrott. Rader av garageplatser invid flerbostadshusen eller i deras bottenvåning blev vanligt. Även garageportarna i gedigna utföranden tillför mycket tidskaraktär till en byggnad eller ett område.

tiva smidesräcken. Hus med lägre sockel hade även de en låg betongtrappa. Skiffer var vanligt som beläggning.

Under 1960-talet slog användandet av aluminium igenom i tillverkningen av flerbostadshusens dörrar. Profilerna blev något bredare än för de starkare stålramarna, men var lättare och billigare. Pardörrarna blev mycket ovanliga och enkeldörrarna i ek eller teak, med glasade partier förekom. Särskilt vanligt blev det glasade sidopartier. Sparkplåten i aluminium blev under denna tid ett med dörrbladen.

1970-tal

1970-talets portar utformades utifrån husets stil enligt två huvudlinjer. Kataloghus i trä byggda i allmogestil försågs med rustikt allmogeinspirerade entrédörrar och farstukvistar med snickarglädje. Tegel- eller stenhusens dörrar var enklare utformade i stående eller liggande fasspantpanel. Styckebyggda villor gavs påkostade dörrar med profilfräst ytdekor i tredimensionella former. Sidoljuspartierna gjordes ofta lika breda som det fönsterlösa dörrbladet och glasades med dekorationsglas. Energisparkrav och säkerhet mot inbrott medförde att dörr och karm byggdes robusta. Tillgänglighetskrav

Portar med ytskikt helt av polerat stål förekom också under 1950- och 60-talen, inte minst i butikslokaler.

gjorde också att nivåskillnader arbetades bort och därmed de höga trapporna.

Flerfamiljshuset kunde ha både kraftigt indragna dörrpartier eller direkt i fasadlivet liggande. Portar i aluminium och stål slog igenom och de var vanligen glasade, även om den målade eller fernissade trädörren fortsatt användes. Entrétak fanns allt som oftast inte. Trappan till entrén var låg och tillverkad i granit eller stenbelagd betong.

VÅRD OCH UNDERHÅLL

Entrédörrar eller portar utsätts för väder och vind men allra störst påverkan har kanske bruksslitaget. Entrépartiet är betydelsefullt för byggnadens karaktär och hör till de byggnadsdelar som mest talande är anpassad till arkitektur och en viss tids uttryck. Man bör vara noga med att bevara en ursprunglig dörr. Med rätt underhåll kan de hålla länge. Man bör fråga sig vad nytillverkning i motsvarande hantverksmässiga utförande skulle kosta. Om ett byte skulle vara ofrånkomligt kan man idag via goda snickerier tillverka nya kopior av ursprungliga dörrar. Byggmarknadens dörrar är sällan anpassade till de äldre bostädernas uttryck och formspråk, och man kan ofta se hur flerfamiljshus från 1930- 1960-talet har dörrar av standardformat i aluminium eller fabrikslack-

BYGGNADSVÅRDSPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar istället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader innebär det att prioritera lokala lagningar där skadorna finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av ytskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och underhålla husets befintliga delar. Genom regelbundet underhåll minimerar man antalet kostsamma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hantverksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det befintliga innebär också ett resurshushållningstänkande.

En kontakt med exempelvis en byggnadsantikvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och användas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna ditt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hantverkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

ade dörrar i allmogestil. Detta påverkar ofta i hög grad intrycket av byggnaden.

Man bör skilja på normalt åldrande och skador som bör åtgärdas. Det senare kan gälla skevheter och lås samt behandling av yta. Själva dörrytan kan underhållas genom målning eller oljning. Dörren slipas och målas därefter. Var försiktig om dörren har profiler. Välj samma ytbehandling som användes då dörren var ny. En dörr från 1930-50-talet som har synligt trä kan vara behandlad med linoljefernissa, medan cellulosalack ofta användes på dörrar från 1960-70-talet.

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmateriäl och att byta taktäckningsmateriäl.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

Tillgänglighet eller energisparkrav är ofta argument för att en dörr behöver bytas. Här kan enkla åtgärder istället göras på befintlig dörr för att uppfylla kraven. Hit hör tätning med lister i dörrblad eller komplettering med en extra fönsterbåge i vid som fästs på insidan dörren. Skeva dörrblad eller gångjärn kan rätas upp. Krav på inbrottsäkerhet kan ibland tillgodoses genom att täcklistor av trä monteras. Listerna anpassas lämpligen till dörrens materiäl och målas in i samma kulör.

Exempel på väl anpassat utförande vid utbyte till ny port utförd i ädelträ.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

Telefon: 054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Värmlands Museum

Ta hand om modernismens bebyggelse

TAK

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPRUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer och balkonger betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

BETYDELSEN AV TAK

Taket är husets mest utsatta del, vilket gör att dess utförande och skick är av yttersta betydelse. Konsekvenserna av ett läckage kan bli ödesdigert och mycket kostsamt. En byggs tradition, den tid och den anda en byggnad uppförts i har avgjort takets konstruktion och val av beläggning. Under 1900-talet blev emellertid också takens utformning allt mindre styrda av regionala byggnadstraditioner. Vid underhåll och renovering ställs man inför många val. Här kan dagens utbud av material, utförande och kulör medverka till att en byggnads skenad helt ändras. Därför är varsamhet av största vikt.

1930- och 1940- tal

Funktionalismens byggnader fick tak som hade rejält flacka eller helt platta takfall. Taken skulle inte synas från marken. Beläggning av plåt eller papp som tålde den låga lutningen blev vanligt. Plåten målades ofta svart eller grön, den senare kulören för att efterlikna ärgad koppar. De svenska, snörika vintrarna bidrog till att även

branta sadeltak eller brutna tak förekom, främst på flerbostadshus. Här var beläggningen rött tvåkupigt lertegel eller skivtäckt plåt som målades grön eller svart.

Under 1930-talet byggdes husen ännu hantverksmässigt och på plats. Årtiondet därefter kom fabrikstillverkade delar att användas allt mer. Takkonstruktionerna gjordes nättare och mindre materialkrävande. Under 1940-talet blev valmade eller sadelformade tak belagda med rött tvåkupigt lertegel, grön eller svart skivtäckt plåt åter vanligare. Taken var i regel flacka, men rejält branta tak i kombination med inredda vindar kunde förekomma. Plana takfönster som ger ljus till det bakomliggande badrummet blev vanliga.

1950-tal

Årtiondets byggande var variationsrikt även vad gäller taken. Dimensioneringen minskades och takstolen spikades i förband. Tvåkupigt tegel och plåt var ännu dominerande beläggningar. Glaserat tegel i färger som brunt och svart blev ett vanligare alternativ och den skivlagda plåten började ersättas med bandtäckt plåt, lagd frånnock till takfot.

Tak och byggnadsformer kunde vara asymmetriska med förskjutna byggnadskroppar och takfall som var flacka och korta på ena sidan respektive branta och långa på andra. Sadeltak med små utsprång var vanliga. Plana tak belagda med asfaltpapp eller skivtäckt plåt, den senare inte sällan neddragen över fasadlivet, blev igen mer vanligt.

1960-tal

Bland bostadshusen dominerade sadeltaken. Även flacka pulpettak med ingen eller inklädd takfot fick fäste i byggandet. Asfaltpapp gällde som beläggning här. Lertegelpannor var ännu det vanligaste takmateri-

1930-talets funktionalism med sin ibland lådlika byggnadskropp och fasader som ofta slätputsades och gavs en ljus kulör.

Skivtäckt falsad plåt, här koppjarplåt men ofta målad järnplåt, är ett traditionellt taktäckningsmaterial som var vanligt förekommande in på 1950-talet (överst vänster). Det tvåkupiga lerteglet med sina vackert skiftande nyanser användes flitigt fram till 1970-talet (underst vänster). Till 1950-talets många gånger lekfullt dramatiska husbyggande hörde ibland asymmetriska takfall med en rejält brant sida (överst höger). 1970-talet innebar att betongtegelpannorna slog igenom som taktäckningsmaterial (underst höger).

alet, men under årtiondet slog användningen av betongpannor i ett färgspektrum i svart och rött igenom.

1970-tal

På årtiondets nybyggda villor fanns två vanliga typer av tak. Dels ordentligt branta, långt neddragna sadeltak belagda med betongpannor, dels villor med platta tak belagda med papp samt med en sarg av träpanel. I regel hade tegelvillorna de flacka taken medan trähusen hade de branta. Takkupor och frontespiser blev van-

liga och i slutet av 1970-talet byggdes även större villor med valmade, ofta neddragna tak.

UNDERHÅLL OCH RENOVERING AV TAK

Att kontinuerligt se över sitt tak är viktigt. Genom enkla åtgärder som att rensa hängrännor och kontrollera att takpannor ligger på plats, kan man förlänga takets livslängd. Vid en renovering bör man ta fasta på det ursprungliga takets form, täckningsmaterial och färg. Plåt bör till exempel inte ersätta lertegel, inte heller

betongpannor. Den ursprungliga beläggningen är bäst då konstruktionens utformning, dimensionering och beläggning är anpassade till varandra. Detta gäller även detaljer som takfotens utformning. Att byta färgsättning från till exempel rött till svart takmaterial kan ändra byggnadens uttryck negativt.

Takpannor kan i regel återanvändas, även om underlagspapp, strö- och bärläkt behöver bytas. Det innebär ett stort resursslöseri att kassera pannor, såväl materialmässigt som i form av förlusten av den patina och autenticitet det ursprungliga materialet förmedlar. I regel kan gamla och nya ersättningspannor koncentreras till olika delar av takfallen.

Skivtäckta tak bör läggas om med det ursprungliga takets läggningsteknik vad gäller skarvningar och fall-sar. Här är det av vikt att ta upp samma kulör i den nya plåten som i ursprungsplåten. Detta då färgsättningen varierar med utgångspunkt i byggnaderna karaktär och den tid de är uppförda i.

Flacka, icke-synliga tak eftersträvades under 1930-talet men också längre fram i tiden. Dessa tak var ofta belagda med papp. De har lång livslängd, men man måste vara observant på och undvika mekanisk påverkan som att exempelvis gå på taket vid sotning. Vid omläggning ska man vara noga med att välja en papp avsedd att ligga som ett yttskikt.

På marknaden finns idag tegelimiterande plåt. Denna produkt rekommenderas varken ur kulturhistorisk, karaktärsässig eller estetisk synpunkt. Står materialvalet mellan att använda plåt är falsad plåt, pannplåt eller sinuskorrugerad plåt lämpligare alternativ.

Var noga med utformning och kvalitet hos takens plåt-detalyer såsom ränn-dalar, hängrännor, stuprör och skorsten-sbeslag. Återanvänd befintliga delar så långt som möjligt. Överdriv inte användningen av plåt. Det kan ge husen en klumpighet. Glöm heller inte bort skorste-narna. De är ofta en viktig del av husets karaktär, med utformning och placering som skiljer sig åt olika årtion-den emellan.

LERTEGEL

Lertegel har funnits i många hundra år i olika utförande. Den lokala tillverkningen var stor. Lertegeltaken är håll-bara, nätta och fint färgskiftande och kan med fördel återanvändas efter noggrann genomgång. Behåll all-tid de ursprungliga pannornas storlek och kupindelning. Generellt kan sägas att enkupigt tegel kan användas på byggnader av alla åldrar, medan tvåkupigt tegel förknip-pas med 1900-talets byggnader.

BYGGNADSVÅRDSPERSPEKTIV

Kontinuerligt underhåll av ursprungliga delar is-tället för att utbyten mot nytt är en viktig princip för god byggnadsvård. Av delar som verkligen är uttjänta bör inte bytas mer än nödvändigt och dessa bör bytas mot material och utföranden som motsvarar det befintliga. För fasader inne-bär det att prioritera lokala lagningar där skador-na finns framför utbyten av hela fasadytor. För putsade fasader och betongytor är tvättning av yttskikten en lämplig förstahandsprioritering.

Det finns flera poänger med att vårda och un-derhålla husets befintliga delar. Genom regel-bundet underhåll minimerar man antalet kost-samma större utbyten av skadade delar. Ofta är de ursprungliga delarna av hög kvalitet, hant-verksmässigt och omsorgsfullt framställda. De ursprungliga delarna tillhör också byggnadens identitet. De gör byggnaden till en pusselbit i närområdets historia, de berättar om tiden när huset är uppfört. De visar på sin tids arkitektur och samhällsutveckling. Att ta hand om det be-fintliga innebär också ett resurshushållningstän-kande.

En kontakt med exempelvis en byggnadsanti-kvarie kan vara till hjälp för att peka på husets viktigaste kulturhistoriska karaktärsdrag och att prioritera bland tänkta åtgärder. Inför förändring av byggnader med kulturhistoriska värden kan en antikvarisk förundersökning tas fram och an-vändas som planeringsunderlag. Det är viktigt att lära känna ditt hus och dess kvaliteter innan man skrider till verket med en renovering. Tag dig tid att tänka efter före! Ställ också krav på hant-verkarens kunskaper om varsam ombyggnad.

BETONGPANNOR

Betongpannorna började tillverkas under 1960-talet. De finns i flera former och färgvarianter. Tillverknings-process, pris och möjlighet till andra färgsättningar är sannolikt anledningar till att pannans användning tog fart. Att ersätta lertegel med betongpannor är inte att rekommendera. Betongpannorna är tyngre och tjock-are än lertegel, vilket kräver en kraftigare underbygg-nad. Tak av lertegel blir tunnare och materialet i sig har en mer levande lyster och variationsrikedom än vad betongpannor har.

Pulpettak är typiskt för 1960-talet, liksom användandet av brunmålat trä som komplementmaterial.

PLÅT

Ett plåttak kan hålla i princip hur länge som helst om det underhålls rätt och regelbundet. Ett skyddande skikt av färg gör att kontakten med syre minimeras, vilket motverkar rost. Ytlig rost och gammal färg bör tas bort genom skrapning, slipning eller med hjälp av bläster. Alla lösa partiklar bör tas bort innan en ommålning görs. Här är den traditionella och väl beprövade linoljefärgen bäst fungerande. Bibehåll den ursprungliga färgsättningen.

Behöver plåten trots all bytas bör man hålla sig till samma typ av plåt, läggningsteknik och färgsättning. Som exempel lades fram till 1950-talet ofta tak med skivtäckning, det vill säga i skivor med ca 60 x 120 cm storlek. I slutet av 1960-talet fick man tillgång till längre plåtar, varvid plåten kom att läggas utan skarvar från nock till takfot. Skillnaden är framförallt tidstypiskt och estetisk, men har också en viss teknisk skillnad i att det bandtäckta taket har fler skarvar som kan lossna vid rörelse i plåten.

SKIFFER

Skiffer som takmaterial har lång tradition i varmländskt byggande, bland annat genom Glava skifferbrott. Materialet finns med även i 1900-talets moderna byggande. Skiffer ger byggnaden karaktär och bör bibehållas. Skifferplattorna i sig själv har hög hållbarhet. Det är istället undertaken som är den svaga länken. En investering i omläggning med ett gott undertak, underlagspapp och syrafri spik ger ett mycket långsiktigt hållbart tak. Skifferplattor kan ofta återanvändas i mycket hög grad. Ännu kan som regel ersättningsskiffer anskaffas.

ETERNIT

Eternit som takmaterial består av mycket hållbara, ofta sinuskorrugerade eller släta skivor tillverkade av asbest-cement. Taken kan lagas skivvis eller läggas om. Eternitplattor innehåller asbest, vilket gör att plattorna måste hanteras mycket varsamt. Asbest frigörs när materialet skadas. Oavsett insats bör arbetet göras av fackman. Nedtagna eternitplattor skall behandlas som miljöfarligt avfall. Asbest ingick i eternit fram till 1976. På markna-

den finns idag asbestfria fibercementplattor i liknande utförande som den gamla eterniten. Dessa plattor kan användas vid omläggningsbehov.

PAPP

Papptak är tunna och har en materialsammansättning som gör att de är svaga för mekanisk påverkan. De påverkas även nedbrytande av UV-strålning. Ett skadat eller uttjänt papptak byts mot ny papp med motsvarighet i den ursprungliga.

BYGGLOV

Inför vissa byggnadsförändringar krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse som omfattas av detaljplan eller områdesbestämmelse. Här krävs bland annat bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmaterial och taktäckningsmaterial. Bygglov krävs ofta också för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, balkong, tillbyggnad samt uppförande av komplementbyggnad. En förändring bör inte innebära väsentlig förändring av byggnadens eller områdets karaktär.

Även när en förändring inte kräver bygglov, gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Dessa säger att ändring av en byggnad ska ske varsamt och på ett sätt att byggnadens karaktärsdrag och kulturhistoriska värden tas tillvara.

Kontakta alltid din kommun i god tid innan en förändring planeras!

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad vid en bygglovsprövning bedömas ha vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Tag del av aktuella planbestämmelser, befintliga kunskapsunderlag och/eller rådfråga antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanlagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är även här anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller och förändring kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!
054-701 19 00, förnamn.efternamn@varmlandsmuseum.se
Värmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Ta hand om modernismens bebyggelse

PRODUKTER

HUS HÖR HEMMA I SIN URSPRUNGSTID

Ett hus har sina rötter i sin ursprungstid, som avspeglas i materialval och i utformningen av allt från själva huskroppen till de små detaljerna. Det är lätt hänt att varje ägare låter sina idéer eller samtidens trender styra vad som händer med huset. Men låt också husets historia och dess ursprungstid fortsätta att komma till tals. På så sätt kan huset fortsätta att berätta sin historia.

Modernismens byggnader har ofta ganska få dekorativa detaljer. Att vara rädd om grundläggande funktionella byggnadsdelar som fönster, entréer, balkonger, fasadens yta och kulör betyder därför särskilt mycket. Dessa står för betydande delar av det tidstypiska uttrycket.

De enkla och smäckra detaljerna bidrar till områdets karaktär och berättar om funktionalismens nya bostadsideal.

ATT BESTÄLLA- MATERIALEN FINNS!

Många produkter som varit vanliga under 1900-talet går att hitta nyproducerade idag. De tillhör inte alltid standardsortimentet och hittas inte vid en första internet-sökning. Det är viktigt att som beställare vara påläst och fråga efter produkter och material som samspelar med byggnaden. Ofta räknar entreprenörer på de standardprodukter de är vana att använda vid nybyggen om inget annat specificeras. Fråga gärna fler firmor för att få höra olika förslag på lösningar. De flesta material som använts till modernismens byggnader kan hittas i fabriksproduktion men om till exempel dörrpartiet är i övrigt välbevarat kan det vara värt att specialbeställa en detalj för att bevara uttrycket eller för att slippa byta hela. Det här bladet om produkter är en del av en serie om modernismens uttryck och restaurering av modernismens byggnader. I serien finns särskilda blad om fönster, balkonger, tak, portar och fasder. Hela serien finns på Värmlands museums hemsida.

BALKONGER

Material och produkter till modernismens balkonger tillverkas fortfarande och kan köpas. Sinuskorrugerad plåt finns i produktion och kan användas till balkongfronter. Smide kan så gott som alltid repareras. Ett lågt räcke kan höjas med en diskret överliggare för att leva upp till dagens säkerhetskrav.

[Hogstad aluminium.](#)

www.hogstadaluminium.se

[Ekonomistål Lennart Olsson AB](#)

www.ekonomistal.se

TAK

Det finns ett stort utbud av takpannor, både i tegel och betong och det är viktigt att ersätta med samma material och mått. Pannplåt finns inte alltid i standardsortimentet men finns att hitta hos flera tillverkare.

[Vittinge taktegel](#)

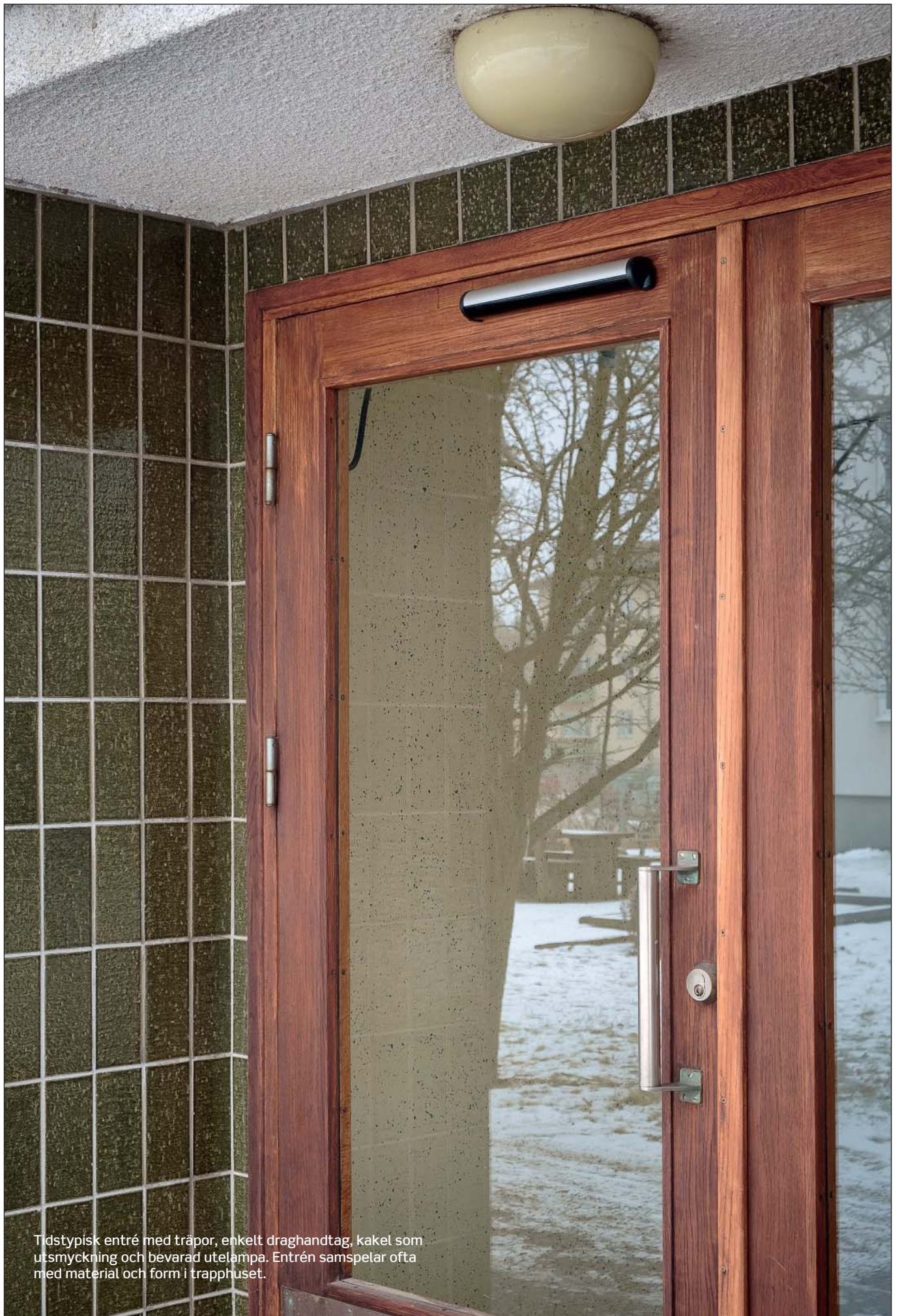
www.monier.se/takprodukter/taktegel

[Ekonomistål Lennart Olsson AB](#)

www.ekonomistal.se

[Pokab](#)

www.pokab.se

Tidstypisk entré med träpor, enkelt draghandtag, kakel som utsmyckning och bevarad utelampa. Entrén samspelar ofta med material och form i trapphuset.

FÖNSTER

Fönstren skapar en stor del av byggnadens karaktär och det är vid byte viktigt att ställa krav på båggar i samma proportioner och material. Ofta sätts en ny så kallad instickskarm innanför den gamla vilket gör att glasytan blir betydligt mindre och fönstret ser klumpigt ut.

Lagning av fönster eller nytillverkning av en befintlig fönstermodell kan göras av lokala snickerier. I Värmland finns flera snickerier att fråga.

[Sunne snickeri](#)

www.sunnesnickeri.se

[Wermlands byggnadsgille](#)

www.wermlandsbyggnadsgille.se

[Lerans snickeri](#)

www.leranssnickeri.se

[Eskilstuna kulturbeslag](#) säljer nyproducerade beslag i gamla modeller från längre tillbaka i tiden fram till 1970-talet.

www.kulturbeslag.se

PORTAR

Modernismens portar är ofta av hög kvalitet. Ofta förekommer ädelträ med omfattningar av sten och mosaik för att utsmycka en i övrigt enkel byggnad. Porten välkomnar besökaren och samspelar med husets form för att skapa en arkitektonisk helhet.

[Eskilstuna kulturbeslag](#) säljer nyproducerade beslag i gamla modeller från längre tillbaka i tiden fram till och med 1970-talet.

[Sunne snickeri](#)

www.sunnesnickeri.se

[Wermlands byggnadsgille](#)

www.wermlandsbyggnadsgille.se

[Lerans snickeri](#)

www.leranssnickeri.se

Fönstrens proportioner och indelning skapar byggnadens uttryck. (överst, mitten). Beslag gör mycket för att berätta om byggnadens tid och är de små detaljer som gör helheten (underst).

FASADER

Modernismens fasader består av olika material och en mångfald av ytor och strukturer. Ibland har de geometriska mönster markerade av olika putsytor eller kulörer. De små skiftningarna och detaljerna skapar variation och harmoni i byggnadens uttryck. Det går att beställa träpanel i samma mått och profil. En erfaren murare kan putsa och avfärga med olika puts och ytstruktur.

[Olsäter såg & hyvleri](#) gör trävaror efter beställning.

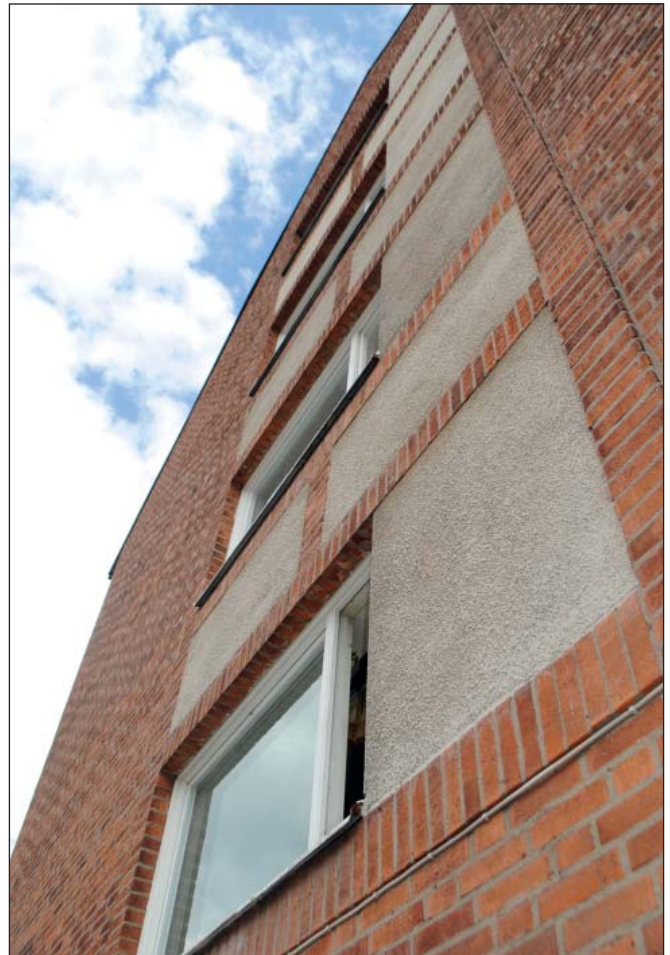
Olsäters Såg 0

669 92 Deje

[Mälarkalk](#)

www.malarkalk.se

Mälarkalk tillverkar puts och kalk/KC-färg av olika slag för att passa på olika material och till hus av olika ålder. De kan hjälpa till att hitta ett lagningsbruk som passar och har avfärgning blandade med ljusbeständiga mineralpigment i klassiska kulörer.

Möten mellan fasadmaterial hör tiden till. Här en spritputs bredvid fönstren inramad av tegel (överst). Värna om de skiftningar som finns i fasadens yta. Här ett geometriskt mönster på gaveln i bakgrunden och i förgrunden en slätputsad fasad med en spritputsad sockel (underst).

LÄS MER PÅ NÄTET

Värmlands museum
www.varmlandsmuseum.se

På Värmlands museums hemsida finns mer information och övriga blad i serien om modernismen.

Stockholms stadsmuseum
www.stadsmuseet.stockholm.se

Under fliken "vårda ert hus historia" och vidare under "husets alla delar" finns beskrivet vad som är tidstypiskt och användbara tips på hur äldre byggnadsdelar kan anpassas till moderna krav på brandskydd och säkerhet.

Byggnadsvårdsföreningen
www.byggnadsvårdsforeningen.se

På hemsidan finns många artiklar om modernismens bebyggelse. Klicka dig in på kunskapsbanken och sedan artiklar.

Tips på artiklar är:

Balkongen - en utsatt byggnadsdel
Kalkfärg till vardags
Fasadmosaik kan omfogas och bevaras
Folkhemmets färger

Hålla hus
www.hallahus.se

Har samlat värdefull information om olika byggnadsdelar, material och underhåll.

Byggnadsvård Värmland
www.byggnadsvardvarmland.se

Här finns listor med hantverkare med olika specialiteter. Hitta smed, fönsterhantverkare, snickare, murare m. m.

Riksantikvarieämbetet, Materialguiden
<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/3310>

Riksantikvarieämbetet har gjort en sammanställning av de flesta tänkbara byggnadsmaterial, hur de har använts i olika tider, egenskaper och underhåll.

Förskjutna byggnadsvolymer eftersträvar en upplevelse av småskalighet (överst, mitten). Karaktäristiskt funkisfönster med trapphusets större ljusinsläpp (underst).

LÄS MER I BÖCKER

Björk, Cecilia & Reppen, Laila, Tidstypiskt: arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880-1980, Svensk byggtjänst, Stockholm, 2016

Engdahl, Christina och Dranger Isfält, Lena (1988) "Bostadsbebyggelsen från 1930- och 1940-talen - Varsam ombyggnad" Byggeforskningsrådet

Reppen, Laila och Sonja Viden (2006) "Att underhålla bostadsdrömmen - Kvaliteter och möjligheter i flerbostadshus 1961-1975" Formas

Tägil, Tomas, Gustavsson, Tomas & Bergkvist, Kristina, Modernismens tegelfasader: en historia om nittonhundratalets tegelarkitektur : om efterkrigstidens byggnadsteknik ..., Arkus, Stockholm, 2011

Blomberg, Ingela, Varsamt & sparsamt: förnyelse av 1950-talets bostäder, Formas, Stockholm, 2003

Björk, Cecilia, Kallstenius, Per & Reppen, Laila, Så byggdes husen 1880-2000: arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 120 år, 5., [utök.] uppl., Formas, Stockholm, 2003

Träport med bevarade beslag och detaljer som husnummer med belysning (överst). Balkonger med både plåtfrent och smäckert smide inramas av en gavelformad tegelram (underst).

BYGGLOV

Även när en förändring inte kräver bygglov gäller Plan- och bygglagens allmänna varsamhetskrav. Det säger att ändring av byggnad ska ske varsamt så att byggnadens karaktärsdrag och bl a kulturhistoriska värden tas tillvara.

Inför vissa förändringar av en byggnad krävs att fastighetsägaren söker bygglov hos kommunen. Kraven är högre ställda för bebyggelse inom detaljplanelagt område. Här krävs bygglov för att byta kulör på byggnaden, att byta fasadmaterial och att byta taktäckningsmaterial.

För en- och tvåbostadshus gäller dessa krav förändringar som väsentligt ändrar byggnadens/områdets karaktär. För flerbostadshus gäller dessa krav generellt och därtill krävs bygglov för uppförande av skyddad uteplats, skärmtak, takkupa, tillbyggnad (för en- och tvåbostadshus får man vanligen göra en tillbyggnad på max 15 kvm utan bygglov) samt uppförande av komplementbyggnad.

För särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan bygglovkraven vara högre ställda. Sådana utpekanden av enskilda hus kan ske i detaljplan och/eller i t ex kulturmiljöprogram. Även utan sådant utpekande kan en byggnad bedömas ha sådana värden vid en bygglovprövning. Tag hjälp av kulturmiljöprogram eller antikvarisk kompetens för att utreda detta.

För en byggnad utanför detaljplanelagt område är bygglovsplikten ofta mindre omfattande. Vissa åtgärder är anmälningspliktiga trots att de inte kräver bygglov. Det allmänna varsamhetskravet gäller även här och förändringen kan nekas med hänvisning till byggnadens kulturvärden. Tag kontakt med kommunen i det enskilda fallet.

KONTAKTA OSS GÄRNA OM DU VILL VETA MER!

054-701 19 00, fornamn.efternamn@varmlandsmuseum.se

Varmlands Museum, Sandgrund, Karlstad

varmlandsmuseum.se

Det går att underhålla balkongerna och samtidigt bevara dess karaktär (överst). Dörrens omfattning är gjord med extra omsorg för att samspela med det karaktäristiska sextantiga fönstret i trapphuset (underst).

2018

Varmlands Museum